

УДК: 94(73).091

«Договір п'яти» та новий баланс військово-морських сил у світі

В.С. ЧЕРНЯЄВ

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна, E-mail: kny@ukr.net

Авторське резюме

У статті на основі аналізу джерел та наукової літератури висвітлено ключові військово-морські питання, що розглядалися на Вашингтонській конференції 1921-1922 рр. Основну увагу приділено історії ухвалення «Договору п'яти». Проаналізовано точки зору учасників конференції стосовно встановлення військово-морських обмежень. Детально розглядається проблема співвідношення військових флотів та спроби її вирішення. Показано, що американські пропозиції щодо обмеження військово-морських флотів були взяті за основу для подальшого обговорення. Після багатосторонніх консультацій та переговорів, з невеликими поправками, пропозиції Сполучених Штатів були покладені в основу «Договору п'яти». На конференції, окрім обмеження надводних кораблів, також розглядалось питання обмеження й підводного флоту. Проте через англійсько-французькі суперечності досягти згоди в цьому питанні не вдалося. На конференції були прийняті спроби обмежити не тільки військовий флот, а й сухопутні армії, однак вони зазнали невдачі. Завдяки підписанню «Договору п'яти» вдалося вирішити основні військово-морські суперечності між країнами, що залишились невирішеними після Паризької мирної конференції, а також встановити новий баланс військово-морських сил у світі.

Ключові слова: Вашингтонська конференція, військово-морський флот, співвідношення флотів, США, Велика Британія.

«Five-power treaty» and new balance of naval forces in the world

V.S. CHERNIAIEV

T. Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, Ukraine, E-mail: kny@ukr.net

Abstract

On the basis of the sources and scientific literature displayed the key naval questions what were discussed at the Washington Conference in 1921-1922. The focus of the article is the adoption of the «Five-Power Treaty». Participants' terms of naval restrictions were been analyzed. The problem of the ratio of fleets and attempts to solve it were studied in details. It is shown that the US proposal to limit the navies were taken as a basis for further discussion. After multilateral consultations and negotiations, with minor amendments, the proposals of the United States were the basis for «Five-Power Treaty». Besides limiting ships, also were made attempts to set limitations for submarine fleet at the conference. However, due to the Anglo-French contradictions agreement on this issue was failed. The conference adopted attempts to limit not only the navy, but the army, but they have failed. The main naval conflict between the countries which remained unresolved after the Paris Peace Conference were solved by signing of the «Five-Power Treaty», and new balance of naval power in the world was established.

Keywords: Washington conference, the navy, the ratio of fleets, USA, UK.

© В.С. Черняєв, 2015

Постановка проблеми. Після припинення бойових дій Першої світової війни ключовим питанням міжнародної політики стало вироблення мирної угоди, що мала вирішити всі тогочасні суперечності. Версальський договір було підписано 28 червня 1919 р., проте на Паризькій мирній конференції не вдалося вирішити важливі військово-морські питання. Через це існувала можливість нових військово-морських перегонів, а попередні як відомо були однією з причин, що зумовили розв'язання Першої світової війни. Вирішити головні військово-морські питання мала міжнародна конференція в м. Вашингтон, ініціатором проведення якої виступили Сполучені Штати.

Аналіз досліджень і публікацій. В українській історичній науці угоди прийняті на Вашингтонській конференції розглядаються здебільшого в контексті міжнародних відносин [4]. Стаття О. Вельможко присвячена змінам у технічному розвитку кораблів внаслідок обмежень, що були прийняті за «Договором п'яти» [2]. Російська історіографія також розглядає лише вплив рішень Вашингтонської конференції на тогочасну міжнародну політику [3, 5]. Саме тому, метою статті є висвітлення історії прийняття головної угоди Вашингтонської конференції – «Договору п'яти» та його впливу на баланс військово-морських сил у світі.

Виклад основного матеріалу. Вашингтонська конференція була важливою історичною подією, що дала початок новому балансу сил на Тихому океані. За три неповних місяці своєї роботи Вашингтонська конференція виробила 28 угод, резолюцій, декларацій і заяв, які групувалися навколо наступних основних питань: про взаємні гарантії недоторканності островних територій у Тихому океані; про обмеження морських озброєнь; про становище на Далекому Сході та визнання територіальної цілісності і незалежності Китаю. Відповідно центральне місце зайняли договори «чотирьох», «п'яти» і «дев'яти держав». У результаті тривалого листування англосаксонських країн зустріч великих держав отримала назву «Конференції з обмеження озброєнь, тихоокеанського та далекосхідного питань».

Свою роботу конференція розпочала 12 листопада 1921 р. у Вашингтоні. Конференція з обмеження озброєнь мала вирішити питання, пов'язані із боротьбою за військово-морську першість в Атлантиці та в Тихому океані. Після вступного слова президента В. Гардінга голова американської делегації Ч. Х'юз виступив із доповіддю про попередні спроби Гаазьких конференцій вирішити військово-морські суперечності та констатував їх провал у цьому. Ця конференція мала знайти реальні шляхи вирішення проблеми перегонів у військово-морській сфері, а не лише зробити декларативні заяви. Було зрозуміло, що без значних втрат

та поступок досягти цього було неможливо. Чимало коштів було витрачено на будівництво кораблів, деякі з них ще не були завершені. Відмова від продовження їх спорудження вимагала впевненості та рішучості. В іншому випадку продовження будівництва кораблів спровокувало б ланцюгову реакцію будівництва кораблів іншими країнами і, зрештою, знову призвело б до військово-морських перегонів і, можливо, до нової війни [8, р.56].

Держсекретар США звернувся до делегатів конференції з інших країн із американською пропозицією щодо обмежень у військово-морській сфері [8, р.58]. Американська пропозиція стосувалась тільки США, Великої Британії та Японії. Італійський та французький флоти не були настільки могутніми, щоб брати їх до уваги. Отож американська пропозиція мала чотири ключових пункти. Перше – від усіх існуючих та запланованих військово-морських програм слід відмовитись. Друге – потрібно відмовитись від деяких старих кораблів. Третє – основну увагу слід приділити вже існуючим кораблям. Четверте – водотоннажність лінкорів та крейсерів мала б слугувати основним критерієм могутності флоту, та на неї мала б рівнятися відповідна кількість допоміжних кораблів.

Подаючи власний приклад, Сполучені Штати були готові відмовитись від п'ятнадцяти кораблів, що вже знаходились у будівництві (дев'ять лінкорів та шість крейсерів), незважаючи на те, що деякі з них були готові більш ніж на третину, а два навіть були спущені на воду. Також США були згодні розібрати на металобрухт п'ятнадцять кораблів додредноутної епохи. Загалом ВМС США були готові відмовитись від тридцяти своїх кораблів загальною водотоннажністю 845 тис. т [8, р.62].

Від Великої Британії та Японії американські представники очікували не менш вагомих поступок. Британському уряду було запропоновано відмовитись від чотирьох нових наддредноутів загальною водотоннажністю 583 тис. т [8, р.62]. Англійські представники були шоквані даною пропозицією та певний час просто мовчали. Решта учасників конференції також завмерли в очікуванні наступних пропозицій Ч. Х'юза [12, р.4].

Японії було запропоновано відмовитись від морської програми, що передбачала будівництво восьми лінкорів. Також розібрати на металобрухт сім кораблів, що вже будувались, та десять кораблів додредноутної епохи. Загальна водотоннажність кораблів, від якої пропонували відмовитись Японії, складала майже 489 тис. т [8, р.64]. Слід відмітити, що японські представники у притаманній їм манері відреагували досить стримано.

Згідно з американською пропозицією після відмови від запропонованої кількості

ті кораблів, ВМС США складала б 500 тис. т, Великої Британії – 604 тис. т, Японії – 299 тис. т. Через різницю у віці та технічних аспектах кораблів флот США був еквівалентним англійському. Протягом десяти років не мало будуватись жодного нового лінкора. Заборонялось будівництво кораблів водотоннажністю більш ніж 35 тис. т [8, р.64]. Водотоннажність підводного флоту для Великої Британії та США обмежувалась рівнем у 90 тис. т, а для Японії – в 40 тис. т [8, р.64]. Такими були основні положення американської сторони. Делегатам конференції було запропоновано зробити перерву на кілька днів для того, аби вони подумали над американською пропозицією. Сполучені Штати хоч і поступались за загальною водотоннажністю своїх кораблів, проте в реальності вогневою могутністю вони не поступались флоту Великої Британії. Очевидно, що ця пропозиція відповідала цілям США мати флот, рівний наймогутнішому в світі, при цьому номінальна першість залишалась у ВМС Великої Британії. Стосовно Японії слід відзначити, що запропонований розмір її флоту дозволяв країні входити до числа наймогутніших флотів того часу, але при цьому рівень загрози для ВМС США в Тихому океані був би мінімальним.

Після двох днів, відведених на роздуми над американською пропозицією, учасники конференції знову зібрались разом. Першим виступив англійський представник Артур Бальфур. Після невеликої вступної промови щодо ролі морських комунікацій у житті Британської імперії, він сказав, що загалом для Великої Британії американська пропозиція була прийнятною і англійська сторона була готова її обговорювати. Також А. Бальфур приділив увагу запропонованому розміру підводного флоту. На його переконання, обмеження підводного флоту в 90 тис. т було завеликим [8, р.65]. На той час жодна країна не мала такої кількості підводних човнів. Події Першої світової війни на морі продемонстрували ефективність підводних човнів, які зарекомендували себе як небезпечна зброя у морській війні. Адміралтейство Великої Британії вважало підводний човен однією з найбільших загроз для безпеки імперії та британських островів зокрема. Англійськими представниками на конференції було висловлено думку про зменшення допустимої норми підводного флоту або навіть про його повну заборону [8, р.66-70]. Разом із тим було висловлено наміри переглянути обмеження для крейсерів та есмінців у бік їх збільшення. Таким чином, англійська делегація висловила лише формальну згоду із духом та цілями змін у військово-морській сфері, що були запропоновані США [7, р.110].

Наступним виступив представник від Японії барон Т. Като. Японська відповідь на американську пропозицію була багато в чому

схожа з англійською. Японія «в принципі» поділяла запропоновану Сполученими Штатами програму. Барон Като сказав, що японська сторона готова проводити скорочення своїх ВМС, проте лише до рівня, необхідного для гарантування безпеки власної території. Представники Японії не були повністю згодні з водотоннажністю, яку запропонували американці. Барон наголосив на тому, що питаннями узгодження класів кораблів мали зайнятись військові експерти. Після чого вироблені пропозиції мали б бути розглянуті іншими учасниками конференції для того, аби досягти консенсусу. Голова японської делегації нагадав учасникам конференції, що Японія ніколи не ставила за мету створення флоту, рівного американському чи британському. В її планах не було створення флоту для розв'язання військових дій, лише для захисту [8, р.106]. Барон Т. Като досить дипломатично оминув будь-які конкретні пропозиції, що мала японська сторона. Очевидно, що це було зроблено для уникнення напруженості на самому початку роботи конференції. У Вашингтоні поширились чутки, що Японія хоче збільшити співвідношення флоту з 10:6 до 10:7 [14, р.164].

Отже, всі країни, яких стосувалась пропозиція США, висловили свої позиції щодо неї. Велика Британія та Японія лише номінально погодились із запропонованим рівнем співвідношення та обмеження флотів. Американську пропозицію не було прийнято, проте саме її було взято за основу. Позитивним моментом було те, що всі сторони висловили бажання брати участь у подальшому обговоренні деталей.

Користуючись моментом, доки провідні учасники конференції були налаштовані на переговори, італійська делегація висловила намір досягти військово-морського паритету із Францією [8, р.108]. Французький прем'єр-міністр А. Бріан виступив із заявою, в якій висловив підозру про англійсько-американську змову проти Франції. На його думку, внаслідок війни французькі ВМС ослабли і не були здатні належним чином захищати безпеку країни та її національні інтереси [8, р.110].

Друга пленарна сесія завершувалась менш конструктивно, ніж перша. Представники країн почали висловлювати свої реальні цілі, що не могло не спричинити дискусію серед учасників конференції. Велика Британія все ще намагалась зберегти історичний принцип мати флот, рівний двом наймогутнішим флотам в європейських водах. Італія висунула вимогу мати бойовий флот, рівний французькому. Японія мала претензії стосовно обмежень свого флоту, передбачених в американській пропозиції. Сполучені Штати намагались досягти зменшення військово-морських озброєнь на вигідних їм умовах. Таким чином, ситуація була напруженою та непередбачуваною, важко було спрогнозувати позитивний результат.

Подальші переговори учасників конференції та взаємні консультації привели до того, що 13 грудня було підписано «договір чотирьох держав». Цей договір стосувався територій на Далекому Сході, що належали Великій Британії, Японії, США та Франції. Фактично це був пакт про ненапад. За договором також закріплювалось статус-кво військово-морських баз у регіоні. Цей документ відкрив шлях до подальших конструктивних переговорів, внаслідок яких 15 грудня А. Бальфур, Ч. Х'юз та барон Като досягли попередньої згоди у питанні співвідношення флотів [13, р.74-75]. Також стало відомо, що майбутня угода мала визначити і співвідношення флотів Італії та Франції.

У заяві для преси 15 грудня було оголошено, що представники Великої Британії, Сполучених Штатів Америки та Японії досягли згоди в наступному: 1) було погоджено співвідношення флотів у розмірі 5:5:3; 2) збереження статус-кво щодо військово-морських баз і укріплень у тихоокеанському регіоні; 3) статус-кво не стосувалось Гавайських островів, Австралії та Нової Зеландії і островів, що входили до складу самої Японії або Сполучених Штатів чи Канади, оскільки там країни зберігали всю повноту своїх повноважень; 4) Японія залишала лінкор «Мутсу»; 5) США отримали право добудувати два лінкори типу «Меріленд» замість двох уже існуючих кораблів, що мали бути розібрані на металобрухт; 6) Велика Британія могла побудувати два нових лінкори водотоннажністю не більше 35000 англійських т (37 тис. т) кожен і мала розібрати чотири старі кораблі; 7) протягом 10 років заборонялось будівництво нових кораблів, окрім зазначених в угоді; 8) майбутня угода мала визначити рівень флотів Італії та Франції [13, р.128].

Цю домовленість було покладено в основу подальших консультацій. Після тривалих переговорів, в останній день конференції 6 лютого 1922 р., було підписано «договір п'яти держав». Проаналізувавши цей договір, слід відмітити, що пропозиція США щодо обмеження рівня флотів була майже повністю прийнята. До неї було внесено лише кілька поправок. За новими умовами Сполучені Штати мали 18 лінкорів водотоннажністю в 525850 т, Велика Британія – 20 лінкорів водотоннажністю 580450 т, Японія – 10 лінкорів водотоннажністю 301 200 т.

Флотам Італії та Франції було дозволено мати лінійний флот, розмір якого не перевищував 175 тис. т, крім того, перед ними не було поставлено умов списання старих кораблів. Максимальний калібр гармат становив 16 дюймів (406 мм), а переозброєння існуючих кораблів заборонялось [1, с.47-48]. Фактичне співвідношення лінійних флотів за «договором п'яти держав» було встановлено на рівні 5:5:3:1,75:1,75.

Питання обмеження кораблів інших класів також порушувалось на конференції. Стосовно крейсерів варто відзначити відсутність будь-якої згоди в поглядах. Питання майже не обговорювалось, та зрештою було знято з порядку денного конференції. Велика Британія не погодилась на будь-які обмеження допоміжних кораблів ВМФ (допоміжними кораблями вважались всі інші кораблі окрім лінкорів) через те, що саме вони були ефективною зброєю проти підводних човнів. Єдиним, у чому вдалося домовитись учасникам конференції стосовно крейсерів, було обмеження максимальних розмірів корабля. Водотоннажність не мала перевищувати 10 тис. т, а максимальний калібр гармат складав 8 дюймів (203 мм). Прийнятий рівень обмеження важко було назвати скороченням, оскільки на той момент не існувало крейсерів з такими характеристиками. В подальшому це призвело до збільшення в розмірах кораблів цього класу, а також посилення їх озброєння. Можна стверджувати, що це питання залишилось відкритим, а загальна водотоннажність кораблів цього класу – необмеженою [1, с.49].

Не менш гострим питанням, ніж обмеження лінійного флоту, було питання обмеження підводного флоту. Підводний човен проявив себе як високоефективний та недорогий вид зброї. Під час обговорення США запропонували обмежити розмір підводного флоту для себе і Великої Британії на рівні 60 тис. т, 31 тис. т для Франції і Японії та 22 тис. т для Італії. Франція вимагала 90 тис. т, Японія – 54 тис. т, а Італія – розмір не менше французького [15, р.180]. Велика Британія, розуміючи всю небезпеку для себе від підводних човнів, вимагала їх повної заборони [10, р.499].

Головним аргументом англійської сторони було те, що при відносно низькій вартості вони були реальною загрозою розв'язання нової війни. Зрештою, розуміючи неможливість прийняття такого рішення, Велика Британія пропонувала обмежити підводний флот якомога нижчим рівнем. Надзвичайно висока вимога Франції непокоїла Велику Британію, очевидно, що сама наявність настільки великого французького підводного флоту становила загрозу для Британських островів. Запевненням французьких представників про вічну дружбу між країнами англійці не довіряли. А. Бальфур поцікавився у французького колеги, проти кого мав будуватись французький підводний флот [8, р.542].

Відповідь французького представника А. Сарро була доволі саркастичною: «Нам кажуть, що Велика Британія ніколи не використовує свої бойові кораблі у військових цілях. Ну, звичайно ж, вона тримає їх, ймовірно, для лову сардин. Так нехай же вона дозволить Франції мати підводні човни, скажімо, для

ботанічного дослідження морського дна» [3, с.99].

Представники Великої Британії та Франції так і не змогли дійти згоди в питанні обмеження підводного флоту. Переговори з цього питання зайшли в глухий кут та фактично були зірвані. Проте представники Великої Британії наполягли, щоб у протоколі була зафіксована англійська позиція: «Делегація Британської імперії бажає формально зафіксувати, що, на її думку, використання підводних човнів є малоефективним з точки зору оборони та призводить до актив, несумісних із законами війни та принципами гуманності. Делегація висловлює бажання, щоб усіма країнами були прийняті спільні дії, спрямовані на заборону утримання, будівництва та використання підводних човнів» [16, р.555].

Таким чином, учасникам конференції не вдалось досягти згоди щодо обмеження підводного флоту. Учасники обмежились лише прийняттям резолюції про заборону використання підводних човнів для знищення кораблів торгового флоту. Саме відсутність обмежень для підводного флоту через певний час стала основною причиною початку нових військово-морських перегонів суден цього класу [11, р.31].

На конференції також розглядалися питання інших видів озброєнь, зокрема авіації та авіаносців. Проблема обмеження авіації не мала принципового значення, саме тому майже не обговорювалась. 12 листопада Ч. Х'юз без будь-яких аргументів заявив, що встановлювати ліміти на морську авіацію було нерационально [9, р.125]. Англійські представники запропонували переглянути запропоновані американцями ліміти для авіаносців. Так для Великої Британії та США ліміт на водотоннажність авіаносців було запропоновано збільшити з 80 до 135 тис. т, для Японії – з 48 до 81 тис. т, Італії та Франції – з 28 до 60 тис. т [8, р.678, 680]. В якості аргументу щодо збільшення обмежень для авіаносців представники британської імперії називали високу ефективність авіаносців у боротьбі з підводними човнами. Крім того, на момент проведення конференції Велика Британія фактично була монополістом у цій сфері і надалі прагнула утримати свою першість за цим показником. Після коротких переговорів усі учасники погодились із англійською пропозицією. Збільшення лімітів було вигідно всім країнам, проте найкращі можливості для будівництва нового класу кораблів були у Сполучених Штатів. Намагаючись зберегти свою перевагу, Велика Британія тим самим зіграла на руку США.

Питання про військово-морське роззброєння було ключовим на конференції, проте не єдиним. Під проблемою роззброєння розуміли всебічне зменшення озброєнь. Тому слід звернути увагу на проблему зменшення сухопут-

них армій, яка також розглядалась на конференції.

На відміну від питання морського роззброєння, обговорення скорочення сухопутних армій велось лише в показовому стилі: були відсутні конкретні плани, серйозних дискусій з цього приводу також не відбувалось [9, р.230]. Обговорення цього питання розпочалось 21 листопада 1921 р., а 23 листопада практично було завершено за небажанням учасників дійти якоїсь згоди. Франція висунула умову надання їй гарантій допомоги у разі майбутньої агресії з боку Німеччини. Проте ні Сполучені Штати, ні Велика Британія не могли надати їй таких гарантій. США прагнули залишити свої руки вільними для вирішення питань безпеки Тихоокеанського узбережжя, а Велика Британія не була зацікавлена в тотальному роззброєнні Німеччини, оскільки це могло спричинити перетворення Франції на європейського гегемона. Таким чином, питання скорочення сухопутних армій не мало принципового значення [9, р.231].

Висновки. Значення «договору п'яти держав» було надзвичайно важливим для розстановки сил на Далекому Сході. Співвідношення флотів провідних морських держав у розмірі 5:5:3 означало, що у випадку військових дій Японії з Великою Британією чи США японська сторона мала суттєву перевагу. Річ у тому, що Сполучені Штати та Велика Британія знаходились на значному віддаленні від Японії. Без добре підготовлених військово-морських баз у регіоні було неможливо вести ефективні військові дії. У такому випадку ВМС США, щоб брати участь у наступальних діях, повинні були переважати сили Японії у два-три рази [9, р.519]. Проте в тогочасних реаліях така перевага була неможливою.

Японія мала беззаперечну військово-морську перевагу в регіоні. Весь японський флот знаходився на Далекому Сході, крім того, в його розпорядженні була мережа добре підготовлених військово-морських баз. Японські ВМС могли успішно протистояти сам на сам як флоту Великої Британії, так і флоту США.

Зважаючи на вищесказане, особливу увагу варто звернути на 19 статтю «договору п'яти держав». Згідно з цією статтею Велика Британія, США та Японія домовились не споруджувати бази та укріплення на острівних територіях у Тихому океані. США зобов'язувались не укріплювати острівні території за винятком Гавайїв та прилеглих островів, Аляски та зони Панамського каналу. Велика Британія погодилась не укріплювати Гонконг та острівні території на схід від 110 меридіану, за винятком територій, прилеглих до Канади, Австралії та Нової Зеландії. Японія не мала права зводити укріплення на Курильських, Бонінських, Пескадорських, Амамі островах, а також на о.

Формоза та о. Хасима [1, с.57].

На цій умові наполягала японська сторона. Це була компенсація за скасування англійсько-японського союзу та прийняття американських умов співвідношення флотів. Зобов'язання не укріплювати острівні території були надзвичайно важливими для Японії. На той момент Японія вже мала достатню кількість морських баз у регіоні, а тому згоду Великої Британії та США на статус-кво можна розцінювати як однозначну перемогу японської дипломатії. Натомість Велика Британія та Сполучені Штати добровільно позбавили себе можливості ефективно воювати на морі проти Японії у разі виникнення такої необхідності.

Наслідки «договору п'яти держав» для Великої Британії не можна назвати ані позитивними, ані негативними. Британська імперія все ще мала найбільший флот у світі, проте він був поділений на чисельні ескадри та майже не мав найновітніших кораблів. Ютландська битва змінила уявлення про технічні характеристики майбутніх кораблів [5, с.143]. Нові лінкори, що проектувались після літа 1916 р., отримали класифікацію «післяютландського» типу. Велика Британія в 1917 р. розпочала будівництво нового лінкора «Худ» водотоннажністю 43 тис. т, що був спроектований ще до 1916 р. Однак у подальшому знадобилась всебічна модернізація корабля в процесі будівництва. Про-

те це не зробило корабель відповідним останнім вимогам. Решту (три однотипні кораблі цієї серії) ще не почали будувати. Таким чином, на момент Вашингтонської конференції Велика Британія не мала жодного нового корабля «післяютландського» типу.

Погодившись на рівність у співвідношенні флотів із Сполученими Штатами, Британська імперія фактично визнала існуючий стан справ. При цьому Великій Британії не довелося іти на великі жертви заради миру. Велика Британія відмовилась від військово-морської політики «двохдержавного стандарту», що дозволило їй зекономити чималі кошти. Незважаючи на відмову від такої політики, Британська імперія все ще залишалась наймогутнішою морською державою.

Сполучені Штати майже повністю досягли поставлених цілей. Вони отримали документально закріплене право на військово-морський паритет із Великою Британією. Американській дипломатії вдалося ліквідувати англійсько-японський союз як найбільшу загрозу американським інтересам на Далекому Сході. Учасники конференції погодилися на американський план роззброєння, хоч і з невеликими поправками. Це був беззаперечний успіх дипломатії Сполучених Штатів, що змогла реабілітуватись після провальних дій на Версальській мирній конференції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вашингтонская конференция по ограничению вооружений, тихоокеанским и дальневосточным вопросам 1921-22 годов. Полный перевод актов и документов. – М.; НКВД, 1924. – 139 с.
2. Вельможко О. Развитие морских озброень у 1922-1939 гг. та Вашингтонська конференція [Текст] / О. Вельможко // Записки історичного факультету. – 2005. – Вип.16. – С. 241-247.
3. Горохов В.Н. История международных отношений [Текст] / В.Н. Горохов. – М.: Издательство Московского университета, 2004. – 288 с.
4. Колесник В.Ф., Павленко В.М. Історія міжнародних відносин (1918-1939 рр.) [Текст] / В.Ф. Колесник, В.М. Павленко. – К.: Київський університет, 2012. – 287 с.
5. Системная история международных отношений. [Текст] – М.: «Московский рабочий», 2000. – Том 2. Документы 1910-1940-х годов. – 243 с.
6. American foreign relations. [Text] – New Haven, Yale University Press, 1928. – 641 p.
7. Chaput R. A., Disarmament in British Foreign Policy [Text] / R.A. Chaput. – London, Allen and Unwin, 1935. – 432 p.
8. Conference on Limitation of Armament: Washington, November 12, 1921-February 6, 1922 – Washington, GPO, 1922. – 1757 p.
9. Congressional record. – Washington, GPO, 1921. – Vol.62 (part 1). – 1312 p.
10. Documents on British foreign policy 1919-1939. – London, H.M. Stationery, 1967. – First Series. Vol. XV International Conferences and Conversations 1921. – 835 p.
11. Forbes H.W. The strategy of disarmament. [Text] / H.W. Forbes. – Washington, Public Affairs Press 1962. – 432 p.
12. New York Times, Nov. 13, 1921
13. Papers relating to the foreign relations of the United States, 1922. – Washington, GPO, 1938. – Vol. 1. – 1075 p.
14. Sprout H., Sprout M., Toward a New Order of Sea Power: American Naval Policy and the World Scene, 1918-1922. [Text] / H. Sprout, M. Sprout. – Princeton, Princeton University Press, 1946. – 332 p.
15. Sullivan M. The adventure of Washington. The story of the Conference. [Text] / M. Sullivan. – London, Heineman, 1922. – 230 p.
16. Treaties and resolutions of the Conference on the limitation of armament as ratified by US Senate. Facts and tables. – New-York, Washington, 1922. – 67 p.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2015

REFERENCES:

1. Vashingtonskaya konferentsiya po ogranicheniyu vooruzheniy, tihookeanskim i dalnevostochnym voprosam 1921-22 godov. Polnyiy perevod aktov i dokumentov (Washington Conference on arms limitation, Pacific and Far Eastern Affairs 1921-22. Full translation of acts and documents). – M.; NKID, 1924. – 139 p.
2. *Vel'mozhko O.* Rozvy'tok mors'ky'x ozbroyen' u 1922-1939 rr. ta Vashy'ngtons'ka konferenciya (The development of naval arms in the 1922-1939 biennium. And Washington Conference) // *Zapy'sky' istory'chnogo fakul'tetu.* – 2005. – Vy'p.16. – P. 241-247.
3. *Gorohov B.H.* Istoriya mezhdunarodnyih otnosheniy (The history of international relations). – M.: *Izdatelstvo Moskovskogo universiteta*, 2004. – 288 p.
4. *Kolesny'k V.F., Pavlenko V.M.* Istoriya mizhnarodny'x vidnosy'n (1918-1939 rr.) (History of International Relations (1918-1939)). – K.: *Ky'yivs'ky'j universy'tet*, 2012. – 287 p.
5. *Sistemnaya istoriya mezhdunarodnyih otnosheniy (System History of International Relations).* – M.: «*Moskovskiy rabochiy*», 2000. – Vol. 2. Dokumenty 1910-1940-h godov. – 243 p.
6. American foreign relations. [Text] – New Haven, Yale University Press, 1928. – 641 p.
7. *Chaput R. A.*, Disarmament in British Foreign Policy [Text] / R.A. Chaput. – London, Allen and Unwin, 1935. – 432 p.
8. Conference on Limitation of Armament: Washington, November 12, 1921-February 6, 1922 – Washington, GPO, 1922. – 1757 p.
9. Congressional record. – Washington, GPO, 1921. – Vol.62 (part 1). – 1312 p.
10. Documents on British foreign policy 1919-1939. – London, H.M. Stationery, 1967. – First Series. Vol. XV International Conferences and Conversations 1921. – 835 p.
11. *Forbes H.W.* The strategy of disarmament. [Text] / H.W. Forbes. – Washington, Public Affairs Press 1962. – 432 p.
12. New York Times, Nov. 13, 1921
13. Papers relating to the foreign relations of the United States, 1922. – Washington, GPO, 1938. – Vol. 1. – 1075 p.
14. *Sprout H., Sprout M.*, Toward a New Order of Sea Power: American Naval Policy and the World Scene, 1918–1922. [Text] / H. Sprout, M. Sprout. – Princeton, Princeton University Press, 1946. – 332 p.
15. *Sullivan M.* The adventure of Washington. The story of the Conference. [Text] / M. Sullivan. – London, Heineman, 1922. – 230 p.
16. Treaties and resolutions of the Conference on the limitation of armament as ratified by US Senate. Facts and tables. – New-York, Washington, 1922. – 67 p.

Черняєв Валерій Сергійович – аспірант
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60
E-mail: kny@ukr.net

Cherniaiev Valerij Sergijovych – postgraduate
T. Shevchenko national university of Kyiv
Address: 60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine
E-mail: kny@ukr.net